

О. М. Старокожко,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний
педагогічний університет)

РОДОВІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ КОНЦЕПТІВ “ПАРАДИГМА” ТА “ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПІДХІД”

Постановка проблеми. Модернізаційні процеси у сфері освіти спричинені умовами постіндустріальних перетворень у суспільстві, що вимагають створення системи освіти відповідно до вимог XXI століття та українських реалій. Це по суті фронтальний перегляд основних принципів функціонування освітньої системи. З метою успішного виконання цих завдань сучасним навчальним закладам необхідно критично проаналізувати свої освітні практики, чітко визначити принципіві недоліки і реалізувати конструктивні моделі трансформації освіти згідно з новими потребами суспільства. У зв'язку з цим важливо переосмислити напрацьовані в західній філософії та соціології освіти концепції, парадигми та підходи до визначення функцій сучасної освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Так, у західному науковому просторі парадигмальний аналіз представлений у дослідженнях Т. Куна, Дж. Агассі, С. Грофа, І. Лакатоса, К. Поппера, С. Тулміна, П. Фейєрабенда, М. Фінок'яро, Дж. Холтона.

Вітчизняний науковий доробок у царині парадигмального оформлення нової освітньої методології презентований у працях В. Андрущенко, Г. Балла, В. Бикова, В. Бондаря, Г. Васяновича, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кізіми, С. Клепка, В. Крижка, Н. Корабльової, К. Корсака, В. Кременя, В. Лугового, В. Лутая, В. Мадзігона, Н. Ничкало, В. Огнев'юка, В. Олійника, М. Романенка, П. Сауха, В. Семиченко, О. Сухомлинської, Ю. Терещенка, Н. Ткачової, Л. Хомич, Д. Чернілевського та інших авторів.

Однак при всьому різноманітті та великій кількості робіт, присвячених осмисленню нових освітніх парадигм, ця тема є далеко не вичерпаною. У філософсько-педагогічній теорії й дотепер не знайдено однозначного підходу щодо концептуалізації освітніх парадигм. Методологічний простір у цій царині становить своєрідну ризоморфну структуру, у якій перетинаються різноманітні напрямки й підходи до парадигмального осмислення феномену освіти.

Мета статті – розкрити сутність понять “парадигма” та “дослідницький підхід”, розглянути їх родові взаємозв'язки.

У побуті та наукових дослідженнях ми часто використовуємо поняття “підхід”. Що таке “підхід”? За словниками, це ставлення, уміння, спосіб поведінки з кимось, чимось; сукупність прийомів відносин до чого-небудь; сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь.

Звернемося до визначення поняття “дослідницький підхід” у

психолого-педагогічній літературі.

Дослідницький підхід – дослідницька позиція, методологічна система, яка визначається на початку дослідження з метою досягнення більшої інструментальної визначеності дослідника при вивченні об'єкта дослідження. У сучасних дослідженнях з управління трапляється термін “модель-підхід”, під яким розуміють вибір як методологічну схему певної моделі, наприклад моделі діяльності або моделі суб'єкт-об'єктних відносин [5, с. 518].

Підхід – це особливий синтез знання, який базується на певних принципах. У підручниках за редакцією А. Деркача акцентовано увагу на тому, що два поняття – принцип і підхід – у тісному взаємозв'язку, більшість учених-психологів і філософів їх практично ототожнюють [4].

Великий тлумачний словник української мови дає таке визначення підходу – сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь.

Дефініція “підхід” розглядається як провідна наукова ідея, що лежить в основі організації освітнього процесу, яку дослідник розвиває, пояснюючи можливі способи її реалізації на практиці.

Терміном “дослідницький підхід”, зазвичай, називають вивчення якогось об'єкта (явища, процесу) з позиції та з дотриманням певної системи наукових теоретичних, концептуальних і методичних напрацювань як парадигм.

Поняття “методологічний підхід” є загальноновживаним у науковому обігу, втім, його зміст і місце в системі інших дефініцій до цих пір залишається невизначеним.

В енциклопедичній та юридичній літературі зазначається, що методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження; побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження.

Філософсько-світоглядні підходи формують наукову позицію дослідника, забезпечують ґрунтовну оцінку відповідних явищ та процесів, спрямованість дослідження на отримання певного результату.

Вітчизняний дослідник Ю. Сурмін виходить з того, що термін „підхід” означає сукупність прийомів, способів дії на кого-небудь, у вивченні чого-небудь, веденні справи і т.д. У цьому значенні підхід – не детальний алгоритм дії людини, а безліч деяких узагальнених правил. Це лише підступ до справи, але не її модель [16].

Слід зазначити, що категорія “підхід” (без прикметника “парадигмальний”) давно використовується не тільки в педагогічних дослідженнях, але й в освітній практиці. Вона вживається для позначення практичної орієнтації педагога на “певну сукупність взаємопов'язаних понять, ідей і способів педагогічної діяльності” [15]. Спектр таких підходів досить широкий: системний, діяльнісний, системно-синергетичний, культурологічний, особистісно-орієнтований, гендерний, диференційований і ін. Спрямованість на один з них дозволяє вибудувати стратегію освітньо-виховної діяльності, здійснити наукове обґрунтування проєктованої

інноваційної освітньої моделі.

Аналіз теорії і практики управління різними об'єктами дозволив встановити необхідність застосування до менеджменту таких наукових підходів, як системний, аксіологічний, синергетичний, ситуаційний, компетентнісний та інші. Розглянемо деякі з них.

1. Системний підхід. Організацію необхідно розглядати як сукупність взаємопов'язаних елементів, які мають вхід, вихід, зворотний зв'язок із зовнішнім середовищем і визначають її характер.

2. Аксіологічний підхід у підготовці фахівця орієнтує на загальнолюдські, громадянські, національні та професійні цінності, які визначають його відношення до світу, до своєї діяльності, до себе як людини й фахівця.

3. Синергетичний підхід виходить з положень соціальної синергетики як теорії самоорганізації, сутність якої в тому, що народження нового порядку з хаосу має спонтанний характер, а не спричинюється якоюсь зовнішньою силою й базується на принципах суб'єктивності, рефлексивності, відкритості та соціального партнерства, нелінійності освітніх систем, урахуванні внутрішніх тенденцій розвитку систем та їх узгодження із поставленими цілями.

4. Ситуаційний підхід. Заснований на тому, що придатність різних методів управління визначається конкретною ситуацією. Не існує єдиного способу управління об'єктом, оскільки існує безліч факторів як у самій організації, так і в зовнішньому середовищі.

5. Компетентнісний підхід. Він є методологічною основою опису й оцінювання феномену професіоналізму, який ґрунтується на врахуванні знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей, що дають змогу реалізувати професійний потенціал на практиці.

Визначальною характеристикою освіти є парадигмальність. На кожному історичному етапі суспільного розвитку, виходячи із провідної місії освіти, існувала певна парадигма, що задавала зразок, модель побудови освітнього простору. Проблема розроблення парадигми сучасної освіти була актуалізована Всесвітньою конференцією ЮНЕСКО з вищої освіти, яка відбулася в Парижі у жовтні 1998 року. Вона задекларувала, що у зв'язку з необхідністю "культурного, соціально-економічного й екологічного стійкого розвитку людства, націй та співтовариств перед вищою освітою постають грандіозні завдання, які вимагають її найрадикальшого перетворення та відновлення, піддавати якому її ще ніколи не доводилося". Не випадково ЮНЕСКО проголосило XXI століття "Епоєю освіти" та актуалізувало питання про глобальні тенденції розвитку вищої освіти.

Сформульовані у "Всесвітній декларації про вищу освіту в XXI столітті: бачення та дії" нові перспективи вищої освіти вказали на ключові ціннісні орієнтири створення інтегральної освітньої парадигми: гуманізацію, людиновимірність, відповідність вимогам глобалізованого суспільства [13].

Поняття „парадигма” було запроваджено швейцарським лінгвістом XXI століття Фердинандом де Соссюром, який позначав ним систему

форм одного і того ж слова, поперечний зріз структури мови, звіт таблиць відмінювання тощо [14].

Поняття “парадигма наукового знання” запровадив американський історик Томас Кун. Йї смислом він вважав наукові досягнення, визнані всіма членами наукового товариства, які є моделлю постановки проблем і деякий набір рішень у сукупності з процедурами дослідження. Спроби дослідників знайти в роботі Т. Куна визначені й конкретні формулювання поняття “парадигми” привели до повної несподіванки: таких визначень у Т. Куна нараховано 22, причому далеко не всі з них були взаємноузгодженими [17].

С. Подмазін визначає парадигму як “модель, що використовується для розв’язання не лише дослідницьких, а й практичних завдань у певній галузі діяльності. Потреба у новій парадигмі виникає у зв’язку з переходом до нових типів мислення і нових способів перетворення дійсності” [10, с. 10].

У сучасній системі освіти існують принципово різні теоретичні підходи до змісту парадигми, що визначають стратегію і спрямовують хід дослідження. Ці відмінності проявляються в існуванні різних шкіл і напрямів дослідження, що належать до тієї чи іншої концептуальної традиції. Основою для розвитку і існування в системі освіти різних наукових напрямів є прихильність науковців до різних парадигм. Це, на думку Л. Султанової, призвело до виникнення поняття “поліпарадигмальність” [11].

Поняття “педагогічна парадигма” фахівці тлумачать як вихідну концептуальну схему, методологічний конструкт, який інтегрує провідні наукові теорії, моделі вирішення проблем, що домінують упродовж певного історичного періоду в науці, культурно-історичні типи педагогічного мислення і педагогічні дії.

Однак парадигма – це операційно-науково теоретичний концепт нового бачення проблеми.

В енциклопедичному словнику з державного управління парадигма (від грец. приклад, зразок) – сукупність філософських, загальнотеоретичних, методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов, які сформувалися історично і прийняті в певній спільноті як зразок, норма, стандарт вирішення проблем; система основних наукових досягнень (теорій, методів), згідно з якими організовується дослідницька практика в конкретній сфері знань у певний період [5, с.507].

У сучасній педагогічній науці його розуміють як концептуальну модель освіти, причому існує дуже багато різних освітніх парадигм [7].

Парадигма – одна з фундаментальних категорій науки. Вона стосується не об’єкта науки, а власне наукової діяльності, це “модель наукової діяльності як сукупність теоретичних стандартів, методологічних норм, ціннісних критеріїв” [1].

Філософія освіти використовує поняття “парадигма” для означення культурно-історичних типів педагогічного мислення і педагогічної дії: при цьому освітня парадигма в історії розвитку педагогічної теорії і практики проходить декілька етапів: становлення, завершення і, нарешті, статичності,

коли вона стає млявою і заважає розвитку, що приводить до розвитку нової парадигми, яка реалізується через поширення нових ідей; до переосмислення основних понять і їх зв'язків [6].

Тому в педагогічній теорії парадигму трактують як цілісну вихідну концептуальну схему, певний методологічний конструкт, який інтегрує провідні науки теорії, моделі вирішення проблем, що домінують у науці впродовж певного історичного періоду.

У Т. Куна парадигма – це досить жорстка програма, яка об'єднує спільноту вчених і визначає діяльність кожного з них. Парадигмою можна назвати одну або декілька фундаментальних теорій, що отримали визнання і протягом певного часу спрямовують наукові дослідження в певній галузі знань. Однак, говорячи про парадигму, Кун має на увазі не лише певне знання, виражене в законах і принципах. Вчені – автори парадигми – сформулювали деяку теорію чи закон і вирішили одну чи декілька важливих наукових проблем, таким чином продемонструвавши зразки того, як потрібно вирішувати наукові проблеми [8].

Згідно з Т. Куном, наукова революція відбувається тоді, коли вчені виявляють аномалії, які неможливо пояснити за допомогою універсально прийнятої парадигми, в рамках якої до цього моменту відбувався науковий прогрес. З точки зору Куна, парадигму слід розглядати не просто як поточну теорію, а цілісний світогляд, в якому вона існує разом з усіма висновками, що витікають з неї.

Можна виокремити щонайменше три аспекти парадигми:

- парадигма – це найзагальніша картина раціональної будови природи, світогляд;
- парадигма – це дисциплінарна матриця, що характеризує сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і т. ін., які об'єднують фахівців у певне наукове співтовариство;
- парадигма – це загальновизнаний зразок, шаблон для вирішення задач-головоломок.

Е. Гусинський та Ю. Турчанінова так визначають роль парадигми: "... поняття парадигми, що означає загальноприйнятий у певному науковому співтоваристві підхід – цілісну сукупність ідей, цінностей, методів та стилю. ... наявність парадигми можна вважати певним рубежем, подолання якого є першою ознакою зрілості наукової дисципліни, ... все, що неможливо виразити на мові парадигми, не може стати предметом наукової діяльності. Установлення парадигми перетворює дисципліну в "нормальну науку" [2].

М. Лисенко акцентує свою увагу на визначенні інноваційної парадигми – це поєднання інформаційних, технологічних та ресурсів персоналу в єдину систему, яка зорієнтована на формування креативної особистості. Інноваційна парадигма базується на партнерських стосунках викладача і студента та означає перехід до „проблемного навчання”, тобто такого, що будується як спільне вирішення проблеми, в ході якого відпрацьовуються креативне мислення, технології пошуку рішення, аналізу і синтезу наявної інформації та інші інноваційні методи навчання [9].

Педагогічну парадигму, за Н. Дем'яненко, трактуємо як сукупність

теоретичних і методологічних підходів, що визначають систему освіти, упроваджену в науці й практиці на конкретному історичному етапі [3, с. 256].

Цікавим, на наш погляд, є аналіз трактування змісту поняття “філософсько-освітньої парадигми”, запропонований М. Романенком [12]. Автор виокремлює два найбільш розповсюджені підходи до тлумачення цього поняття. У рамках першого освітня парадигма розглядається як квінтесенція філософсько-освітніх та педагогічних поглядів, або, ще частіше, як певний напрям у філософії освіти та педагогіці. Зрозуміло, що в цьому випадку філософсько-освітня парадигма є суто духовно-інтелектуальним явищем і включає в себе філософські та педагогічні ідеї. Саме цей підхід претендує на статус методології при аналізі історії освіти з точки зору зміни філософсько-освітніх парадигм. Однак, в історико-генезисному плані застосування цього підходу досить проблематичне, оскільки одночасно існує досить багато філософсько-освітніх ідей і течій („парадигм”), які постійно вдосконалюються, переплітаються, конфронтують тощо. Водночас за рамками самого поняття „філософсько-освітня парадигма” залишається фактично весь його операційний та соціально-праксеологічний аспект.

О. Субетто пропонує парадигму освіти, пов’язану з неklasичним світоглядним майбутнім. Освіта, на думку автора, повинна слугувати організації процесу, у результаті якого “... Окрема Людина, Вузкий Професіонал повинна бути замінена Універсальною Людиною, тобто всебічно гармонічно розвинутим, проблемно – орієнтованим, Енциклопедично освіченим, Професіоналом”.

У ході історичного розвитку суспільства та освіти як його найважливішого інституту склалися різні парадигми освіти, серед яких найбільш поширені такі: традиціоналістсько-консервативна, раціоналістична (біхевіористична, поведінкова), феноменологічна (гуманістична), технократична, не інституціональна, навчання “через здійснення відкриттів” (Джером Бруннер).

Сучасна педагогічна наука характеризується конкретним виявленням науково-обґрунтованого буття, яке визначається всіма наявними в освітньому середовищі парадигмами, тобто має поліпарадигмальну спрямованість. У “чистому” вигляді та чи інша парадигма освіти практично не існують або зустрічаються вкрай рідко. Як правило, вони (парадигми) співіснують, пронизуючи, доповнюючи одна одну (або ж конфліктуєть). Так, деякий час одна з них виступає провідною, а потім, поступається іншій.

Парадигму відстоюють, причому не в діалозі, а в жорсткій суперечці, за неї “борються”, кожен учений прагне запропонувати власне її визначення, тому парадигма – не міф, як стверджують деякі теоретики, а реальність, методологічний феномен, без якого, очевидно, неможливо обійтись ні сучасному дослідникові, ні педагогу-практику, який став на шлях інноваційної діяльності.

Механізмом, який приводить у відповідність ціннісно-світоглядні установки парадигми і методологію, яка застосовується в процесі дослідження, є парадигмальний підхід.

Висновки. Дослідницьких підходів існує безліч, і часто вони визначаються довільно, відповідно до предмета та галузі дослідження. Коли парадигма втілюється в ті або інші конкретні теорії або практики, говорять про підхід. Таким чином, у практичній педагогічній діяльності різні підходи взаємодоповнюють один одного, здійснюються в єдності, але при цьому переважає провідний, системоутворюючий. Це відкрита освітня технологія, котра саморозвивається, заснована на поєднанні сучасних наукових позицій.

Парадигма – поняття більш загальне, підхід – конкретніше. Парадигм менше, підходів виділяють більше. Про парадигми частіше говорять у теоретичних працях, у практиці йдеться про підходи, причому особливо не розрізняючи: парадигма або підхід, використовуючи те або інше поняття як взаємозамінне.

Перспективами дослідження є аналіз становлення поліпарадигмального підходу до управління освітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережнова Е. В. Парадигма науки и тенденции развития образования / Е. В. Бережнова, В. В. Краевский // Педагогика. – 2007. – № 1. – С. 22–33.
2. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования : учеб. пособ. / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : "Логос", 2000. – С. 75-76.
3. Дем'яненко Н. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза й еволюція / Наталія Дем'яненко // Філософія освіти. – 2006. – № 2 (4). – С. 256 – 265.
4. Деркач А. А. Акмеология – наука о путях достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. – М., 1993. – 267 с.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820с.
6. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
7. Колесникова И. А. Педагогическая реальность в зеркале межпарадигмальной рефлексии / И. А. Колесникова. – СПб., 1999. – 242 с.
8. Кун Т. Структура научных революций. С ввводной статьей и дополнениями 1969 г. / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
9. Лисенко М. В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 / Лисенко Микола Владиславович ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. техн. ун-т України "Київ. політехн. ін-т". – К., 2013. – 16 с.
10. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование: [монография] / С.И. Подмазин. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.
11. Полікультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога: монографія / Л.О. Хомич, Л.Ю. Султанова, Т.О. Шахрай. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 212 с.
12. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем. – Д. : Видавництво "Промінь", 2000. – 160 с.
13. Світлична В.В. Освітній простір в умовах глобалізації: парадигмальний плюралізм і перспективи інтеграції / В. В. Світлична, Т. О. Чистіліна // Гуманітарний часопис. – 2013. – № 2. – С. 83-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2013_2_13.
14. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики/Ф. де Соссюр, пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
15. Степанов Е.Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лзуина. – М. : ТЦ Сфера, 2003. —160 с.
16. Сурмін Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособ. / Ю.П.Сурмін. – К. : МАУП, 2003. — 368 с.
17. Masterman M. The Nature of Paradigm // Criticism and the Growth of Knowledge. Cambridge, 1970. P.59-89

Анотація

У статті подаються визначення понять „парадигма” та “дослідницький підхід” у психолого-педагогічній літературі, а також розглядаються родові взаємозв'язки цих концептів. Визначено основні наукові підходи.

Ключові слова: дослідницький підхід, методологічний підхід, парадигма, філософсько-освітня парадигма.

Аннотация

В статье рассматриваются определение понятий „парадигма” и “исследовательский подход” в психолого-педагогической литературе, а также рассматриваются родовые взаимосвязи этих понятий. Определены основные научные подходы.

Ключевые слова: исследовательский подход, методологический подход, парадигма, философско-образовательная парадигма.

Summary

In the article the definition of the notions „paradigm” and „research approach” in psychological and pedagogical literature are considered; generic relations of these notions are also considered in the work. There have been defined the main scientific approaches.

Key words: research approach, methodological approach, paradigm, philosophical and educational paradigm.

УДК 81'367.633:371=161.2

К. Л. Стефанишин,

кандидат педагогічних наук

(ДВНЗ “Тернопільський державний медичний
університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України”)

**СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ ОПРАЦЮВАННЯ ПРИЙМЕННИКА
В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Постановка проблеми. У питанні про частини мови і члени речення сконцентрована проблема органічного зв'язку між двома розділами граматики – морфологією і синтаксисом. Вивчення морфології у взаємозв'язку зі синтаксисом передбачає формування морфологічних понять і навичок на основі встановлення семантико-синтаксичних зв'язків у словосполученні й реченні; розкриття конструктивних можливостей частин мови; збагачення мовлення учнів синтаксичними конструкціями, “оскільки при взаємозв'язаному вивченні морфології і синтаксису йдемо від спостереження над морфологічними формами в контексті словосполучення до функціонування їх у типових структурах речення та складного синтаксичного цілого” [2, с. 63]. Послідовне урізноманітнення граматичного ладу мовлення школярів на рівні слова, словосполучення, речення, тексту має важливе значення для забезпечення комунікативно-функціонального підходу до навчання рідної мови.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській лінгводидактиці нагромаджено значний досвід вивчення мови в школі як цілісного явища. Вперше цю ідею було висунуто провідними методистами минулого (Ф. Буслаєв, І. Срезневський, К. Ушинський, Г. Ващенко та ін.). Дальшому утвердженню її і впровадженню в шкільну програму сприяли дослідження вчених-методистів (І. Білодід, М. Жовтобрюх, Л. Варзацька, О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк, В. Озерська, К. Плиско, М. Плющ,